

ДИСКУСІЇ.

VIII. З приводу уваг д. Єфремова.

Наша Україна, а особливо російська, крім багатьох недогод має ще одну і до того надто велику — повний брак наукових сил і пів-освіченість інтелігенції.

Се наше нещастє тяжко мусить відбивати ся на культурному житті і могутних навіть націй, а про таку пририту, як українська, нема чого й говорити... Наша наукова слабість (кажу переважно про російських Українців) дійшла тепер до того, що на зміну вчених-ветеранів ми не маємо в даний час сливе зовсім наступників. Історично-філологічні науки плекають ся головню галицькими вченими, про правничі та иньші й говорити нема чого, а ми, сьогобічні Українці, представники багатоміліонового народу, маємо двох-трьох молодих учених і годі!... Стан — тяжкий надзвичайно! Ним поясняєть ся й пониженне загального рівня наукових і навіть літературних вимог у нашій журналістиці.

Сю прикру появу добавачемо в статі д. Єфремова, надрукованій у ЛНВ. 1903, кн. IV, стор. 57—60 про мою статтю про українську поезію в „Научном обозрѣніи“, 1902 р., кн. 12. Вся його „дискусія“ про останню, се не що иньше, як 1) вихоплювання окремих фраз із цільних місць потрібне д. Єфремову для перекручення значіння моїх тез, і 2) видумування неістнуючих у мене порівнянь і навіть цілих фактів із вищезгаданою метою. Що привело д. Єфремова взяти такі заходи при розмові про мою статтю, я цілком не розумію, але факт такого поведження з автором зістаєть ся фактом, який я зараз виясню.

Передузятість д. Єфремова видно вже в того, як він передає покалічений ним зміст моєї розвідки. Пишучи свою дискусію в 4-ій книзі ЛНВ. за сей рік, д. Єф—в нагадує, що моя стаття була вже обговорена в 2-ій книзі „Вістника“, але „потрібує більшої уваги та й автор першої рецензії ніби не зважає ся договорити свою думку до краю, поставити kropку над і“. Із сеї примітки виходило-б, що перший рецензент сказав те-ж саме, що й д. Єфремов, т. є що моя стаття шкідлива для українства — тільки той рецензент сказав мнякше.

Розгортаю замітку про мене в 2-ій книзі „Вістника“ і читаю взагалі прихильну відозву, тільки авторови її не подобаєть ся суб'єктивний ніби тон моєї статті і він зве її „традиційно-патріотичною“ та „хвалебною піснею“ для української літератури. Я зовсім не розчулений першим рецензентом, але питаюсь у кожній об'єктивній людині, невже він у своїй рецензії „не поставив тільки kropки над і“ і те-ж сказав про мою „шкідливість“ та тільки мнякше, ніж одважний д. Єфремов? Думаю, що ні, — але на що-ж тоді останній забива читачам баки ухилинням од істини? Проте лишимо се на боці і подивимось тепер, яку „kropку поставив над і“ д. Єфремов, натхнений відвагою.

Говорючи про мій „критичний метод“, він не може його просто схарактеризувати, а мусить, як він каже, висловитись „фігурально“ (стр. 43). Мій метод, по думці д. Єфремова, се користування „глазомъром“ та „біноклем“... т. є тим, що зветь ся „власним усмотрѣніемъ“. Д. Єфремов говорить неправду. Готуючись розмовляти про еволюцію українського письменства, я двічі вказую на ті провідні нитки, якими мушу кермувати ся при начерку ходу літератури. На стр. 38-ій я кажу: „В подобном обзорѣ нас будут интересовать главнѣйшим образом такіе факти из нашей поэзіи, какъ степень отраженія в ней западных теченій, величина прогрессивних тенденцій и полнота условій внѣшней красоты или эстетичности“. В другім місці (стр. 43) я знов указую на ті самі нитки при огляді еволюції літератури та на „степень самостоятельности послѣдней, прогрессивность ея тенденцій и поэтическія красоты“, указую на них, як на „руководящія нити“.

Спеціаліст по історії літератури може зробив би мені закиди про повноту сих провідних ниток, або про щось подібне, і се було-б зрозуміле, — але профана се не обходить... В особі-ж д. Єфремова і профан не звичайний: він просто не хоче говорити, що

в мене є якісь „нитки“, крім видуманого ним „глазомъбра та бінокля“, — бо й на що його казати? Скажеш, — треба може щось доточити і з приводу сих „ниток“, а не скажеш, заховаєш правду, — буде обережніше: покажеш відвагу і не виявиш профанства... А в результаті — неприняте в літературних сферах (та і в ніяких!) надуживання печатного слова за-для мет, що не мають нічого спільного з інтересами науки.

Пристапивши до розгляду моєї статті, д. Єфремов цитує таку мою фразу: „Продолжая дѣло предшественниковъ, Шевченко, понятно, не создалъ ничего новаго и оригинальнаго, что дало-бы основание думать о постоянной жизни и способности къ развитію украинской поэзіи“. Процитувавши д. Єф—в додає: „очевидно, сю ролю Шевченко полишив комусь иньшому“... Тут недобросовісне поводження рецензента зі словами автора виявилось зовсім яскраво. Хід думок у моїй статті такий. Розглянувши істоту творчости Гулака і Котляревського і встановивши введений ними в українську літературу реальний і народний напрям, я кажу: „Нечого и говорить, конечно, что истинно народная душа Шевченка сразу должна была воспринять реально-народное направление поэзіи, завѣщанное Гулакомъ и начатое Котляревскимъ. Рядъ подражаній народной пѣснѣ и картины изъ народной жизни — вот тѣ связи, которыя соединяють его съ предыдущими поэтами и т. д.“ Зараз після сього я говорю: „но продолжая дѣло предшественниковъ, Шевченко, понятно, ничего не создалъ новаго и оригинальнаго, что дало-бы основание думать о постоянной жизни и способности къ развитію украинской поэзіи“ і додаю: „Только поступательное ея шествіе даетъ право на такое заключение“ (стр. 41). Ось весь той уступ, із якого д. Єфремов вирвав незакінчену мою фразу. З сього уступу ясно (і через те я кажу „поятно“), що Шевченко, як і всякий пильний діяч і в кожній сфері діяльності, не злетів з неба, але мав звязки з попередниками і що, коли він тільки прийняв і продовжував їх напрям, то звісно, що нічого нового й не міг дати. Се річ зрозуміла для кожного, що хоч трохи знайомий з льогікою, — але я все-ж таки додаю, що для внесення вкладу в розвиток літератури треба не тільки продовження, але й „поступательности“. Після сього уступу я роблю декілька уваг про брак політичної поезії в 20—30 роки, потім про галицьку поезію в сі роки і по сьому перехожу до 40—50

років нашої поезії і спеціально до Шевченка і вказую все те нове (все, що мені пропустила цензура — коло половини!), що дав останній нашій поезії. „Обрацая взоры на поэзію предшественников Ш—ка, мы видим, — кажу я — что изображеніе ими народных бѣдствій отнюдь не сопровождалось указаніемъ на генезис послѣдних... Шевченко с первых же шаговъ заполнил пробѣл“ (стр. 43). „Шевченко явил ся у нас первымъ открытымъ борцомъ противъ крѣпостного права“... і „внося подобные мотивы в свои пѣсни, Шевченко уравнивалъ родное творчество с опередившимъ его в данномъ антикрѣпостническомъ направленіи русскимъ творчествомъ“ (ст. 44). Такимъ чиномъ я вказую першу нову і оригінальну рису в поезії Шевченка. Далі я кажу, що „муза его затронула і славянскіе мотивы. Онъ мечталъ о всеславянской свободѣ, о соединеніи всѣхъ Славянъ в одну семью братскихъ народовъ“... Симъ я підкреслю другу заслугу Шевченка.

„Но достоинства содержания поэзіи Шевченка не исчерпываются только вышеуказаннымъ“, кажу я далі в підкресленнєм, що останній явив ся „яркимъ представителемъ“ „субктивнo-интеллигентной лирики“ (стр. 44); такимъ чиномъ я вказую третю заслугу Ш—ка. Не буду говорити про масу заслуженихъ компліментів, що я розсилаю в статті по адресі останнього за всі поіменовані його заслуги, — се кожний сам побачить в моїй статті, названій „хвалебной пѣсню“... для нашої літератури. З усього сказаного виника ясно, що у мене не тільки вияснено, через що Ш—ко в визначений період не міг створити нічого нового, але й сказано, чого треба було для створення останнього і, що найголовніше, вказано потімъ ряд новихъ заслуг, зробленихъ нашої поезії Ш—ком... Що-ж зробивъ д. Єфремов? Він ні слова не сказавъ про те пояснення, що дано в мене до слів „продолжая дѣло і т. д. не создалъ ничего новаго“, відірвав від сеї фрази кінець, звязаний з нею двоєточієм, — „только поступательное ея шествіе даетъ право і т. д.“, ні однимъ слівцемъ не промовивъ про виклад мій на декількох сторінкахъ заслуг Шевченка, і після всього сего заявив, що на мою думку „нешасный кобзарь... українському письменству нічого нового не дав“ і т. д.!

Висмикнувши означену мою фразу „Шевченко ничего не создалъ новаго“ і т. д. д. Єфремов, як ми згадали, додає до сього таке: „очевидно, сю ролю Шевченко полишивъ комусь иньшому. Кому-ж? Не встигли ми ще гаразд обміркувати сього питання, як

д. Стешенко раптом повертає бінокля належним кінцем і перед нами з'являєть ся величезна, в кілька разів побільшена постать д. Старицького, який „сказаль новое слово в поезіи в отношеніи своих предшественников“. Прочитавши сі фрази д. Єфремова кожний читач знов таки подумає, що я відмовляю Шевченкови всякої заслуги і ставлю на його місце Старицького, — тільки такий вивод і можна зробити з усіх наведених слів д. Єфремова. Але після моєї заяви і попереднього доказу того, що останній сказав неправду, накидаючи мені поіменоване обвинувачення, ніхто, я певен, не матиме сумніву в тому, що д. Єфремов сказав другу навмисну неправду. Про порівняння Старицького з Шевченком у моїй статті нема ні одного слова, як ні слова нема й про те, що Шевченко ролю „созданія новаго и оригинальнаго“ „полишив комусь иньшому“. В моїй статті, як уже зволили бачити, сказано ясно, що при Шевченку спростовано було в сі дефекти нашої поезії в порівнянні з тогочасною російською і що сю ролю виконав тільки Шевченко і ніхто більше. Я навіть кажу, що „смерть послѣдняго оставляет нашу литературу безъ достойнаго преемника“ (стр. 47) та що „послѣдующіе поэты долго еще распѣвали оставленные Шевченкомъ мотивы, само собою разумѣется, совершенно погасая въ лучахъ однородной, но блестящей поэзии ихъ учителя“ (стр. 43). Сподіваюсь, що всього сього досить, щоб не сказати, що Шевченко не дав нічого нового, а сю ролю відіграв Старицький. І треба мати справді дуже багато відваги, щоб іти на певне ризику — бути спійманим у виголошуваню такої явної неправди і все-таки її виголошувати! А явність останньої, крім вищевказаного, впливає і в самого ходу моїх дальших думок. Покінчивши характеристику 50-их років нашої поезії я перехожу до 60-их, називаю ряд відомих імен і кажу про їх відносини до Шевченка; потім балакаю про Федьковича; далі перехожу до 70-их років, згадую тогочасних культурних діячів і по сьому всьому кажу: „Самой крупной величиной в украинской поэзии 70-их годов является несомненно Старицкий. Онъ сказаль новое слово въ поэзии въ отношеніи своих предшественниковъ“ (стр. 48). Такий хід моїх думок, з яких може бути один тільки вивод: я зрівнюю Старицького з його попередниками, т. є Щоголевим, Кониським, Куликом (а не Кулішем!) і т. д., ставлю зміст його музи вище пісень сих шестидесятиків і зову той зміст „новим словом“... Те-ж саме треба сказати й про видумане д. Єфремовим ненадання мною „ваги“ працям

Кулика, Щоголева, Руданського і ин. Що-ж до незгаданого мною д. Грінченка, то жаль про се д. Єфремова може тільки здивувати. Не згадую я в відповідному місці про д. Грінченка через те, через що й про Кононенка, Білиловського і ин.

Д. Єфремов переходить через декілька стрічок до Л. Старицької. „Критик — себ-то я — користуючись певне вже з мікроскопа, — продовжує д. Єфремов — знайшов навіть „ея (т. є Старицької) школу“; до „школи“ тієї він зачисляє дд. Кримського та Славинського“ і т. д. Д. Єфремов обвинувачує мене в тому, що я знайшов школу Старицької, якої вона є „ватажком“. Се нова його неправда! Говорячи про поезію Л. Старицької, я роблю таку увагу: „можна также сказать, что она (т. є. Старицька) вмѣстѣ с поэтами Крымским и Славинским, составляет общую группу представителей чистаго искусства“ (стр. 52); далі — „идейная сторона поэзиі стоит у нея, какъ вообще у всѣхъ представителей ея школы, какъ бы на второмъ планѣ“ і т. д. (ib.) „Крымскій, сотоварищ по литературной школѣ вышеупомянутыхъ поэтов“ і врешті: „к указанной-же школѣ принадлежат и немногочисленныя лирическія вещи Днѣпровой Чайки“ і т. д. (53). Добросовісний читач з усіх наведених уступів може зробити тільки той вивод, що Старицька, разом з иньшими, належить до школи чистого искусства; що товаришами її в тій школі є Кримський і Славинський, що до тієї-ж школи належить і Дніпрова Чайка...

Ні одного слова про одкриття літературної школи Старицькою, або про те, що вона є ватагом її, у мене нема. Але всі мої ясні слова д. Єфремов перекручує в потрібному для нього зміслі і з „сотоварища“ в нього виходить „ватажок“, замість „общей группы представителей чистаго искусства“ являється школа Старицької і т. д. Я взагалі не вхожу в сій статті в розмову з д. Єфремовим про суть діла, і тільки протестую проти покалічення ним моїх фактів.

По означених подвигах д. Єфр—в знов „обертається до Шевченка“. Він говорить — як я згадував уже, — що останній, на мою думку, „українському письменству нічого нового не дав“ і, мало того, „ще й зашкодив багато, напсував на всі віки, збаламутивши своєю „тяжкою рукою“ (вираз д. Стешенка) наслідувачів: він, бачте, винен тому, що наші поети „допускают неуклюжесть

стиха, освященную (!) их великим учителем (стр. 45), — не знати тільки, чому-ж він після сього „великий“? (стр. 59).

Тимчасом я на стр. 45 підкресливши серед формальних рис поезії Шевченка „искренность чувства и грандиозность образов, силу образов и пластичность картин“, які по мойому вислову „не оставляют желать ничего лучшего“, додаю: „среди формальных черт поэзии Шевченка мы должны только отметить частую небрежность и неловкость в обращении с размером и рифмой: первый в особенности бросается в глаза объективному исследователю, но почемуто игнорируется даже поэтами. По этомуто, с тяжелой руки Шевченка, почти все видифицированные его преемники поэты допускают неуклюжесть стиха, освященную их великим учителем; с одной стороны, это, конечно, невдумчиво-безсознательное отношение к техникѣ, но с другой — несомнительное влияние Шевченка.“ По сьому я виправдую і сю хибу Шевченка і таким чином роблю його, — сливе безгрішним у зміслі поезії. Але річ не в сьому! Значіне мого уступа таке: у Шевченка є маленький грішок з боку віршової техніки; сей гріх, кажу я, ігнорується його наступниками і останні через вплив на них усеї високої поезії Шевченка і через власну недбалість що до техніки вірша допускають „неуклюжесть“, що є і в віршах Шевченка і свідомо чи несвідомо робить ся для них авторітетною через постійний вжиток великим їх учителем...

Одно слово: як би не дивитись на великість гріха Шевченка в огляді техніки (д. Єфремов дивить ся дуже грізно!), все-ж таки у мене видно ясно, що в такому-ж грісі наступники Шевченка винні стільки-ж через вплив Шевченка, як і через себе! Тимчасом д. Єфремов зовсім умовчує про сю другу причину і висува наперед одну першу, аби, зробивши такий витяг, наддати моім словам найбільше „кримінального“ характеру.

Патетична-ж фраза д. Єфремова „не знати тільки, чому-ж він після сього великий?“ свідчить про його недобрі заміри. Замовчавши навмисне великі, підкреслені мною заслуги Шевченка внутрішнього характеру, д. Єфремову нема рації згадувати і про ті формальні, теж одмічені мною заслуги поета, що стоять поруч із хибою в техніці останнього і вище зацитовані мною. „Искренность чувства и грандиозность образов, сила чувства и пластичность картин“, які риси „блещут на каждом

шагу..., не оставляя желать ничего лучшаго“, — се такі прикмети, що за їх одні можна назвати власника їх великим поетом... Але для д. Єфремова сі риси — нікчемні: о стільки нікчемні, що він уважає за краще зовсім не згадати про них...

„Взагалі якось Шевченкові не пощастило здобути ласки у д. Стешенка (чи не пімста се часом за „неуклюжесть стиха“ — додає розв'язний д. Єфремов) і він ще раз руку на його здіймає“ і т. д. (стр. 59). З сього видно, що я в своїй статті тільки й робив, що здіймав руку на Шевченка...

Не будемо говорити про сю грубу неправду д. Єфремова, — я вже її, здасть ся, виявив досить, — побачимо, як се я знову „здіймаю руку“ на Шевченка, та ще так, що „не кого другого, а тільки себе самого побиваю“, після вислову д. Єфремова. „На сторінці 44 д. Стешенко каже — (викладає д. Єфремов): „как-бы близко ни подошла она (Шевченкова поезія) к западной поэзии, за ней все-таки числился один дефект, — именно отсутствие обращения к интеллигенции и малое развитие субъективной лирики“, а не багато низше, — продовжує д. Єфремов — бо всього за 5 (виразно пишемо і підкреслюємо: п'ять) рядків Шевченко стає вже „ярким представителем“ тієї самої „суб'єктивно-интеллигентной“ — беремо термін у д. Стешенка — лірики, за брак якої післано ему тільки що докір“ (стр. 59).

На жаль, і в сьому уступі д. Єфремов „не кого другого, а тільки себе побиває“ і здіймає руку на... правду. З моєю фразою про дефект у поезії Шевченка він зробив те саме, що й з вищезгаданою фразою: „Шевченко, понятно, не создал ничего нового и оригинального“ т. є видрав її з живого місця і таким чином цілком перекрутив мою думку. В відповідному місці я при помочи аналізу поезії Шевченка перелічую її гідности і кажу: „но достоинства поэзии Шевченка не исчерпываются только вышеуказанным; как бы ни близко подошла она к западной поэзии, за ней все таки числился один дефект, — именно отсутствие обращения к интеллигенции и малое развитие субъективной лирики. Правда, и до Шевченка этот дефект формально как будто восполнялся, но в смысле достижения цели, попытки данного рода почти сводились к нулю. Только в киевский период, благодаря сильному развитию личности и микроскопическому пробуждению нации, дѣлается возможною настоящая субъективно-ин-

теллигентная лирика, ярким представителем которой явился Шевченко, а в несравненно меньшей степени его собратъ поэты“ (стр. 44). Значіне мого уступу ясне: я хочу вказати ще одно „достоинство“ поезії Шевченка крім „вищевгаданих“; кажу, що при всіх перелічених гідностях остання все-таки мала один дефект, який Шевченко усунув і таким чином придбав собі нову заслугу. Але який би не був хід думок у останньому уступі, з моєї цитати видно безперечно одно, а власне, що я хочу говорити у даному місці тільки про „достоинства поезіи Шевченка“ і що тільки повний неправдивости читач може назвати балакання про „достоинства“ поета „здійманням руки“ на останнього! Взагалі сей термін „здіймання руки“ досить цікавий в устах д. Єфремова: він так приємно тхне шовіністично-клерикальним духом, що мимоволі нагадуєш наше недалеке минуле, коли йшла така дивовижна сперечка про „національні сьвятощі“... Не вже-ж ті часи повертаються? Не вже вказання на дефект у творчости хоч би й великого поета може бути назване ким будь окрім шовініста „здійманнем руки“ на поета? Звісно, що тільки профани вищого калібра можуть ставати на таку позицію. Що їм до того, чи є дефект, чи ні, — не треба балакати про свої дефекти тай годі! Але з д. Єфремовим справа ще гірша: він знає, що я говорю про „достоинства“ поезії Шевченка і що про згаданий „дефект“ в українській поезії, який лишив ся на час і для Шевченка, я говорю тільки на те, щоб сказати, що власне Шевченко його й усунув... Усе се д. Єфремов знає і нічого своїм читачам не хоче відкрити. Справді, як він дорого цінує істину: навіть не хоче її від себе відпускати! Цікаво ще й те, що д. Єфремов „виразно“ підкреслює, що в мене на протязі 5 рядків містять ся дві протилежні думки... О sancta simplicitas! Осі „пять рядків“ власне й показують, що ніякої протилежності в даному місці нема.

Звичайно, що великий український критик знаходить у мене „плутанину думок і нетри логічних непорозумінь“ в роді того, що „українські патріоти мусять, на мою б то думку, сумувати над... знесенням крѣпачтва“... (стр. 59) „Д. Стешенко, правду мовивши, сього не сказав, — додає д. Єфремов, — але такий висновок логічно виникає з стор. 47, де від слова до слова читаємо таке: „уничтожено было крѣпостничество (sic!) и тѣм самым поэзія лишилась одного из важнѣйших мотивов“, а через те „поетам становилось в данном отношеніи (?) трудненько“.

Поетам лишаєть ся тільки посипати попелом свої голови, згадуючи про ту подію, що видерла у їх „один из важнѣйших мотивов“ (стр. 59). Не дивлючись на те, що д. Єфремов згадав у своїому реченні некохану для нього „правду“, весь сей уступ найкраще свѣдчить, як про ворожі відносини д. Єфремова до правди, так і про літературне його профанство. В відповідному місці у мене сказано: „в общественной жизни Украины того времени с одной стороны уничтожено было крѣпостничество и тѣм самым поэзія лишилась одного из важнѣйших мотивов; прежнее бурное течение жизни и поэзіи вошло в покойное русло; новых форм жизни и мотивов еще не назрѣло — и потому русскому поэту вообще и в частности украинскому становилось в данном отношении трудненько“ (стр. 47). З моєї цитати видно, скільки д. Єфремов перекрутив мою думку: в мене сказано, що поетам приходилось трудненько через те, що „новых форм жизни и мотивов еще не назрѣло“; д. Єфремов викинув із цитата останню фразу і представив цитату так, що поетам приходилось „трудненько“ через „уничтоженіе крѣпостничества“ та „лишеніе одного из важнѣйших мотивов“... Операція над чужою думкою справді досить відважна. Жаль за минулим д. Єфремов ставить на місце жалю над відсутністю нового.

Але д. Єфремов не тільки виступа в ролі нищителя зміслу чужих думок, він часом і на добру путь направляє. З приводу мого вислову він каже: — „sic! у автора переплутались дивним способом „крѣпостничество“ і „крѣпостное право“. — Цікава річ — „переплутались!“ Усього за 6 („виразно пишемо і підкреслюємо: шість“) рядків вище у мене стоїть вираз „крѣпостное право“, а тут раптом „переплутались дивним способом!“ Справді, для профанів дивно, але для простих смертних зрозуміло: раз автор поруч з „крѣпостнымъ правомъ“ ужив і термін „крѣпостничество“ то, очевидно, має на се підставу. Говорити-ж про плутанину, знаючи, що автор відрізняє обидва поняття, хіба се не значить ослаблювати автора в сякими засобами?

Але й се ще нічого: д. Єфремов бере до рук найдрібнішу вброю, аби знищити мене в голову. Він хоче навіть довести, що я „безграмотний“ і трохи чи не послідувателъ „любязного“ нашому серцю „Галичанина“. „До крайньої тенденційности і плутанини думок у д. Стешенка долучаєть ся ще й плутанина та темнота вислову, невдатна чи недбала стилізація, що доходить иноді просто-

до того, що Росіяни звать „безграмотною“, — так висловлюється грізний д. Єфремов і наводить приклад моєї — о леле! — „безграмотности“... „Шевченко какъ никто другой, способенъ былъ всею душою воспринять идеи братства, разрушавшаго все ненавистныя ему вещи, и онъ, дѣйствительно, окунулся въ нихъ (себто — в „вещи? С. Є.) съ головою“, — фраза, каже д. Єфремов, ніби цілком вихвачена з „Галичанина“... Чому-ж „в вещи“? спитаю я вже д. Єфремова. Змисл фрази, мені здасть ся, ясний. В „вещи“ взагалі „окунуться“ трудно, а особливо, коли Шевченко „воспринял идеи братства“, разрушавшаго сі „ненавистныя ему вещи“. Так що, кажу, занадто видко, в що Шевченко „окунулся“. Але нехай і так, що й ся очевидність є для д. Єфремова „безграмотность“... і прочитаємо тепер такі фрази: „Батюшка у окна читалъ „придворный календарь“, ежегодно имъ получаемый... и чтение это производило въ немъ всегда удивительное волненіе желчи. (Що і чим „производилось“, — чи „чтеніе волненіемъ чи волненіе чтеніемъ“ запитав би великий стиліст Єфремов). Матушка, знавшая все его свычаи и обычаи“ (чиі — „его“? чтенія чи волненія, чи „батюшки“, чи „придворнаго календаря“ — спитав би знову д. Єфремов) і т. д. Ся фраза, очевидно, ще „безграмотніша“ від моєї, але її писав Пушк и н. (Капит. дочка, гл. I). Таку-ж фразу я стрів випадково і у „великаго писателя земли русской“ Льва Толстого (Воскресеніе, Лондонське видання, здасть ся, стор. 297). Але що таке Пушкин і Толстой — сі „безграмотні“ люди, перед „великим писателем землі української“ д. Єфремовим! Очевидно, в змислі грамоти ніщо. А подивіть ся ви на стиль сього знаменитого грамотія!

В статті останнього (В поискахъ новой красоты, Кіев. Стар. 1902, № 10), де зводять ся „серьезные счеты“ з „декадентством“ і рятують ся „судьбы родной намъ украинской литературы“, на другій же сторінці (стр. 101) читаємо: „какъ геологъ по напластованіямъ земной коры до мельчайшихъ подробностей возстановляет историю нашей планеты, смѣну періодовъ, жизнь живыхъ существъ, въ то или иное время ее (?!) населявшихъ,“ і т. д. Що-ж власне „населывшихъ“ чи „жизнь“, чи „смѣну періодовъ“, чи „планету“ чи ще щось инше? У грамотного д. Єфремова сього не видко...

Обернувшись таким зразковим чином із моєю статьею, д. Єфремов робить свої виводи про неї і заявляє, що вона принесла „шкodu

українському письменству“. Перша причина тому, що я „учинив“ у ній „суд“ над українськими письменниками, який „як ми (т. є Єфремов) бачили, не можна назвати правдивим судом“ і т. д. Перша ся причина — фальшива: ми бачили, що д. Єфремов представив у своїй філіпсіці не мій суд над письменниками, а свою видумку, продукт перекручених моїх думок, затаювання одних фактів і піднесення неіснуючих. Стаття його проти мене, се недостойний напад, але ніяк не поважне трактовання предмету. Друга причина, і головніша (се цікаво!), на думку д. Єфремова, та, що я збаламучу російського читача, який, після моєї статті, „забажає познайомити ся з невідомою йому літературою. З чого почати? — каже д. Єфремов. Натурально, — з тих авторів, яких н а й б і л ь ш рекомендовано. І от він починає студіювати твори пп. Старицької, Романової, самого д. Стешенка, якого недавно ще вихвалила п. Старицька в „Русской мысли“ і... Що далі буде, не важко доміркувати ся. Опікшись на вихвалюваних авторах, наш гіпотетичний читач, певна річ, мусить відкинути всяку думку про ознайомлення з українським письменством: „А хай вам, мовляв, з вашою літературою! Коли у вас такі найкращі, то що-ж про иньших говорити?“ В підкреслених словах ховаєть ся нове недобросовісне відношення до моєї статті з боку д. Єфремова, і через те й друга причина „шкодливости“ останньої сугубо фальшива. Д. Єфремов ляка російського читача тим, що в мене Старицька та Романова н а й б і л ь ш рекомендовані та що вони „найкращі“. Не скажу, звичайно, щоб таке лякання іменами означених поеток показувало хоч малу дозу літературного смаку у д. Єфремова, але річ не в тому. Річ в тому, що д. Єфремов сказав свідому неправду, заявляючи, буцім я найбільш рекомендую і взиваю найкращими обох згаданих поеток. Про порівняння талантів молодих поетів і поеток у мене немає ні одного слова, бо я мав на меті і даю тільки характеристику їх напряду! Коли-ж уже загадувать про те, з кого почав би читати російський читач, то певно він обернувся-б до читання поезій Лесі Українки і Самійленка, про яких я й балакаю на самім початку. Та д. Єфремов знає, з чого я починаю і чим кінчу, і його обходить не те! Йому аби хоч неправдою, а треба показати, що такі статті, як моя „більше шкодять, ніж ворожі“ і що такі другі як я „гірш ворогів псують діло рідного слова“. І д. Єфремов жалкує, що російська громада дістає про нашу літературу звістки з „таких каламутних, збаламучених

джерел". Він далі обвинувачує в некомпетентности редакцію „Научного обозрѣнія“ і врешті запитує, „що ми мусимо думати про самого автора, що й на стільки такту не має, аби хоч не давати зброї до рук ворогам українства, коли вже не годен його боронити?“ (Се останнє особливо чудово!)

Я розумію найгострійший метод дискусії, але при тій умові, коли вона робить ся во імя істини, чесно, поважно і зі знанням предмету. Але грання пером для пустословія, а ще гірше — надуживання печатного слова на справу, відрубну від громадського інтересу або не в імя правди, — така ситуація для нас справді шкодлива.

Ів. Стещенко.

ІХ. Право критики і символізм.

Коротенька статейка п-ї К. Гриневичевої (в VI книжці Вістника) п. з. „Нерозумінє яко доказ“ насуває мені знов кілька уваг, які отсе й подаю, гадаючи, що бодай деякі з них заслугували-б і на ширше обговоренє.

П-ї К. Г. пише: „треба читачеві розуміти читанє“. Зовсім справедливо. Се-ж і моя думка. А що-ж, як не розуміє? Чи має зараз думати, що то певно така глибінь, якої звичайним „інтелектом“ і не зміряєш? І чи не сьміє й признати ся до того нерозуміння? І чи не має й права просити у тих, що зрозуміли, щоб йому пояснили те, чого він не розуміє? (Я просив так д-ра В. Коцовського у своїй статі). І чи така просьба — то зараз же й уємна критика твору? — Яким отже правом пише п-ї К. Г.: „Кожний має безперечне право вибирати собі лектуру відповідну до вимог свого інтелекту, але критикувати те, чого не розуміє (підчеркненє п-ї К. Г.), ніхто не має права“? Або: „Темному і найточніший коментарій до барв не поможе“ (Я, Богу дякувати, ще маю добрі очи, може-б прецінь де-що второпав при ласкавім показі; прецінь же навіть сліпорожденні, кажуть, пізнають барви дотиком). Або: „в тій статі (т. зн. в моїй попередній про єство і ціну штуки) властиво річевий тільки один вислов“? Зазначую, що се остатнє реченє є для мене дуже дивною і зовсім незрозумілою інсинуацією, бо особисто я ніколи з п-єю К. Г. не мав жадних ані спільних ані противних інтересів. А що я позволив собі висловити свою думку про дві поезійки п-ї К. Г., то вже ш. авторка дарує